

Papp Tibor

A KISEBBSÉGEK SZEREPLEHETŐSÉGEI AZ INTERKULTURÁLIS (IRODALOMKÖZI) KÖZVETÍTÉS TERÉN. (A PROBLÉMA MAGVÁNAK [F]ELVETÉSE.)

...próbáltam kivonni bonyolult költői – alkímiai
manipulációkkal
s poshadt adriavtzból
abból a vízből amit azóta sajtta lyuggattak = lótték
foszforeszkáló golyókkal gránátokkal rakétákkal
többen is tanúsították nekem magát a tengert lótték
ahogy baranyában és szlavóniában a templomokat
magát a tengert csak úgy valami különös dühvel
az azúrt

(Tolnai Ottó: *Adriadalom*.¹)

Talán éppen a kultúra alakjainak – akik szlovén szellemi horizontomat képviselik – e spontán nyüzsgésében tárul fel a nemzeti hagyomány ama *differentia specificája*, amely a maga egzisztenciális kiteljesedésében sokkal végzetesebben tart fogva, mint a „világfalu” általam különben jól ismert kultúrája, vagy a nyugtalanítóan fárasztó jugoszláv mozaikhoz kötődő sokéves tapasztalatom. Egyszerűen azért, mert automatikusan kínál számomra szellemi keretet azon *reményeim és fájdalomaim felismeréséhez*, amelyeket valószínűleg csak olyan nyelven lehet teljesen autentikusan kifejezni, amit az „elsődleges szocializációból”, a világ – amelyben minden tárgynak megvan a saját neve – belsővé vált képeiből szívunk magunkba. Ez pedig egy másik kifejezés az otthonra, annak a térségnek az abszolút igazságára, amelyben *automatikusan*, azaz a „második természet” *reflektálatlan módján*, *szlovénként* fogjuk fel a képzeteket és az ideákat, az asszociációkat és a metaforákat.

(Debeljak, Aleš: *A szlovénség vége?*²)

¹ Új Symposion, 1992/1-2. 7.

² Uő.: *Otthon és külföld*. JAK-Jelenkor, Bp.-Pécs, 1998. 117-8.

Határmegrovási kísérlet. (Ker[e]telés.)

A konferencián³ körbejárando vitakörnyezet vizsgálódásomat az egymással közvetlen geopolitikai kapcsolattal bíró (szomszéd[os])⁴ közösségek (népek/[nemzet]államok) egy-egy sajátos részegységére, az ún. nemzeti (etnikai) kisebbségek (irodalmi) kultúrájára irányítja – ugyanakkor szeretném, ha nem feledkeznék meg arról, hogy a kisebbségi státus nem korlátozódik a nyelvi síkon megképződő önazonosságra, hisz a nemzeti (etnikai) identitás a nyelvi önartikulálódásnak is csak részterülete, még akkor is, ha a legmarkánsabb (nyelv)határok ezen a téren észlelhetők. A kontextusként megadott konferenciacím (*Szomszéd népek – szomszéd[os] kultúrák*) sugallta humanizmus a maga általánosságigényével éppen azokat a törésvonalakat kendőzi el, amelyek az írásom tárgyaként aposztrofált részegységeket máig létrehívják.

Mielőtt rátérnék a vizsgálandó részegységeket folyamatosan létrehívó törésvonalak természetének taglalására, a saját beszédpozíciómról is ejteni illenők néhány szót: Léven magam is kisebbségi (vajdasági magyar) származású, egzisztenciálisan elfogult vagyok a kisebbségi szerepek iránt, objektív beszédpozíciót így, az általam követni kívánt konstruktivista tudományfelfogástól eltekintve sem tudnék kialakítani a választott témát illetően, miközben – lévén kisebbségelhagyó is (néhány éve ~~az anyanemzet-be emigráltam~~) – sajátos viszony fűz a kisebbségi szerepek értelmezéséhez; ezt a hol a nosztalgikus szerepfelértékelés, hol a térvesztést leplezni igyekvő lekicsinylés sarokpontjai közt tengődő kettősséget a jelen szövegben sem leszek képes teljesen leküzdeni.

Kicsit szigorúbbnak tetsző regiszterre váltva⁵: a luhmannita 'műveleti

³ (a konferencián) Ez a szöveg a Maribori Egyetemen „Szomszéd népek – szomszéd(os) kultúrák” c. megrendezett nemzetközi konferenciára készült, s a szerző „Kisebbségből kisebbségbe” c. tervezett kötetének „Szolgáljunk és/vagy védjünk?” alcímet viselő, interkulturális témákat taglaló részébe próbál (be)illeszkedni.

⁴ ((szomszéd/os/)) Itt a konferencia szervezői által felkínált kontextus 'el-különböződési' kísérletére szeretném felhívni a figyelmet, ahol – az én értelmezésemben – a téma pontosításával (az első körlevélben még *szomszéd*, a másodikban már *szomszédos* népek szerepelnek a cím második részében) akaratlanul is „humanizálják” a felvetendő problémákat.

⁵ (szigorúbb regiszterre váltva) Az aposztrofált ('/') szavak, szókapcsolatok olyan konstruktivista és dekonstrukciós terminusokat jelölnek, melyeket a jelen szövegben nem áll módomban pontosítani, de a szöveg kontextusaként megadott kötetben kifejtésre kerülnek. Az idézőjelek („/”) köznyelvi fordulatokat rejtenek.

konstruktivizmus' nyomán a társadalmi érintkezés alapegységének tekintett 'kommunikáció' köré szerveződő, abból kibomló kulturális (irodalmi) interakció(ka)t vizsgálva igyekszem a továbbiakban megképezni a jelen szöveg (esszé⁶) tárgyául választott kisebbségi irodalomrendszereket, melyeket fikatív (e szöveg beszélője által konstruált) entitásként, az ún. többrendszer-elmélet kínálta szempontok alapján, az interkulturális (irodalomközi) közvetítésben általuk betöltött/tölthető funkcióik függvényében fogok értelmezni. Ebben a felfogásban a kultúra tágabb, de általánosan elfogadottnak tekinthető konszenzus által körül nem határolt alrendszerének egy szűkebb, de 'a társadalom allopoietikus rendszeréből' jobban 'kikülönülni' képes alrendszere az irodalomrendszer. A kisebbségi irodalomrendszerek így legalább két irodalomrendszer találkozásaként írhatók le, hol a nyelvi (nemzeti) és a politikai (állami) keretek egybe nem esése hoz létre sajátos formációkat (köztes létformákat). A kultúra egy, normatív eszközökkel nem meghatározott 'nyelvközösség'⁷ (nép/nemzet/etnikum) szociális produktuma, ahol a belső polarizáció ellenére a 'kommunikáció' alapesetben, a hasonló szocializációs eljárások révén létrejövő 'nyelvi/kulturális kompetencia' által válik lehetségessé.

A szűkebben vett Közép-Európa (mint régió) egy sajátos, máig mozgásban lévő – a magyarországi délszláv és az ún. délvidéki (ex-jugoszláviai) magyar kisebbségek – viszonyrendszerében artikulálódó irodalomrendszerek összehasonlító empirikus vizsgálatára támaszkodva próbálok meg felvázolni az irodalmi közvetítés interkulturális (nyelvközi)⁸ szereplehetőségeit. Összehasonlító jellegű vizsgálat ez, mert az általam kisebbségi irodalomrendszereknek tételezett konstrukciók között párhuzamot vonva

⁶ ((esszé)) A műfaji kötelmek – nonkomformitás ide, regiszterváltogatás oda – mindig is problémát jelentenek a számomra, bár az első jegyzetben megidézt magán kontextus az odoricsi erotikát előnyben látszik részesíteni a s.j. schmidt-i retorikával szemben. Szívem szerint én szakpublicisztikáknak nevezném ezt a fajta diskurzust.

⁷ (normatív eszközökkel nem meghatározott 'nyelvközösség') Az állam- és 'nyelvközösség' határainak egybe nem esése napjainkban a „Mi a magyar?” szellemtörténeti problematikáját is újra felszínre hozta, bár egyelőre, tekintettel a társadalmi kontextusul megcélzott euroatlanti hagyomány liberális humanista vetületére, nem kíván normative fellépni a kérdés eldöntésében. Közben e hagyomány, melyhez a térség országainak többsége visszatérni kíván, bürokratikus vetülete rövid távon normatív szabályalkotásra készítheti a csatlakozni kívánó államközösségeket, s a kérdés az esszéizmus diskurzusából átkerülhet a törvényhozás kompetenciájába.

⁸ ((nyelvközi)) A szónak legalább két értelmében is az: két nyelv, illetve két kultúra közötti.

(‘funkcionális ekvivalenciák’ után kutatva) konstituálódik a szövegtér; s empirikus, mert ‘irodalmi tényanyagát’ az irodalomrendszerekről „valló”, reflexív és önreflexív cikkek, valamint a rendszer állapotát egy-egy időpillanatban megjelenítő dokumentumok alkotják – bár ez utóbbiból jóval kevesebb áll a rendelkezésemre. Maga a keret időben a most záruló évszázad elejéig nyúl vissza, térben pedig az Osztrák–Magyar Monarchia ~~‘kikülműlt’~~, államjogilag maradéktalanul szuverén nemzetállamokká csak az elmúlt évtizedben váló államalakulataira terjed ki. Perspektíváját illetően – kellő pátozzsal szólva — a múltból táplálkozva próbál a jövőbe tekinteni. Ilyenként pedig nem maradhat mentes némi ideológia(kritika)i felütéstől.

~~Anyakisebbségem~~ irodalomrendszere mint megszívlelendő következtetések levonására alkalmas, de korántsem kötelező érvényű törvényszerűségekkel szolgáló ‘irodalmi tények halmaza’ vonódik be e diskurzusba, mivel – kiinduló tételelem szerint – a tárgyul választott térségnek a kilencvenes években magukat (újra)definiáló kisebbségi státusú irodalomrendszerei az egykori jugoszláviai magyar irodalom önmeghatározási vitáit követve, olykor azon okulva, olykor annak önellentmondásait ismételve játsszák saját identifikációs játékaikat. Ezen játékok tétje pedig analóg a térség nagypolitikai játékaiknak tétjével: a határmegvonással, csakhogy míg ez utóbbiak – az elmúlt tíz esztendő keserű tapasztalatai szerint – ún. nulla összegű játékok, addig az általam vizsgált részegységek, olyan közösségi metszetek, melyek – különösen többrendszer-elméleti nézőpontból – nem sajátíthatóak ki egy-egy érték (ön)állítása mentén. (Határok pedig kellenek, hogy áthághassuk őket.)

Szerep/Játék. (-lehetőség/-tér.)

A vizsgálandó közösségek a kommunikáció létrehozhatóságának tekintetében „több-vegyértékűek”, azaz mind az anyairodalom, mind a többségi irodalom rendszereihez képesek – többé-kevésbé – illeszkedni. Ugyanez fordítva már nem egyértelmű, bár közkeletű azon vélekedés, hogy a kisebbségi irodalmak problémamentesen értelmezhetők az anyarendszerek perspektíváiból. E vélekedés nem veszi figyelembe, hogy a kultúra (így az irodalom) kódjainak elsajátítása is tanulás kérdése, s nem elég hozzá az egyébként közös alapnyelv ismerete. A magam ~~emigrációs tapasztalata~~ szerint: ahhoz hogy érdemben is képes legyek megnyilvánulni a tárgy teoretikus megközelítésekor, előbb bizonyos szinten el kell sajátítanom

kisebbségeink nyelvjátékait – legyenek azok akár külsők, akár belsők⁹ térbeli meghatározottságukat illetően. Ez a tapasztalat vezetett el a már említett származás révén adottnak vélt tolerancia konkrét esetekkel való szembesítésének szükségességéhez, minek során a közép-európaiság bizonyos, „eurokonform körökben” napjainkban általánosan elterjedtnek mondott multikulturális toposzainak ideológiakritikai próbája is végrehajtható.

A térség kisebbségi szereplehetőségeinek az elmúlt évtized során végbement átrendeződése jónéhány, eddig még végig nem gondolt, kutatásra érdemes problémát kínál a közeg szemrevételezésekor. Ezek egy része – mint pl. a beolvadás/megmaradás, az anyanemzethez/többségi nemzethez való viszony kialakítása – a kilencvenes évek fordulójáig sok helyen ideológiai tabunak számított, ám a külső kényszer megszűntével talán – koránt sem lebecsülendő – súlyánál is nagyobb mértékben kötötte le a diskurzustérbe lépni, illetve bentmaradni/-ragadni szándékozó játékosok figyelmét. Az évtized közepére kirajzolódott a kisebbségi kultúrák számára intézményes háttérrel biztosítani igyekvő szervezetek keretei, s ma már talán a szokatlanabb hangzású felvetések megfogalmazói sem kerülnek automatikusan kizárásra a játékból.

A hivatalos ideológia által uralomra segített kisebbségi paradigmák/szimulakrumok kora már a múlté, a versenykényszer következtében/ellenére azonban eddig még nem jött létre olyan metapozíció, amelyből a kisebbségi irodalomrendszerek – akár, de nem feltétlenül: összehasonlító – vizsgálata nyomán egy, teoretikus igénnyel fellépő, általános(abb) érvényre pályázó, a kisebbségi irodalom(rendszerek) értelmezésére szakosodott módszer látszana körvonalazódni.¹⁰ A tárgyterületen továbbra is a már bevettnek számító két hozzáállással lehet a leginkább találkozni: az *egzisztenciálissal* és az *akadémikussal*. Az első esetben egy-egy, a kisebbségi diskurzust létkérdésként megélt szereplő

⁹ (akár külsők, akár belsők) Az irány a beszélő/értelmező éppen elfoglalt nemzetpozíciója szerint lehet *többségi*, amennyiben a vele egy államközösségben él, de csak részben azonos kultúrközösséghez tartozó, illetve *anya*, ha a vele egyazon nemzetközösségbe, de más államközösségbe tartozó kisebbségeket célozza.

¹⁰ (körvonalazódni) Meg kell jegyezni, hogy az egyes kisebbségek irodalmának értelmezhetőségét illetően, ha áttörésről nem is, de tapogatózó előrelépésről mindenképpen lehet beszélni. Vö.: Virág Zoltán: Manjina i marginalnost (Kisebbség és marginalitás). Rijec 1999/4. 19-29. c. frását, illetve a Brasnyó István prózájával foglalkozó – egyelőre még kéziratban lévő – doktori dolgozatának elméleti fejezeteit.

próbálkozik az (ön)értelmezéssel, s ha el is hagyja szűkebb életviszonyait, az övétől eltérő szereplehetőség mibenlétének firtatása csak mint saját helyzetének alternatívája konstituálódik, kerül részleges vagy teljes elfogadásra, illetve elutasításra. A második esetben a köztes léten kívülről (esetleg afölé emelkedve), többnyire *anya*, de olykor *többségi* pozícióból kísérli meg elfogadtatni a megnyilvánuló saját 'paradigmaaspiránsát'. Mindkét hozzáállás tovább bontható *metaforikusra* (ha a művészeti diskurzust), illetve *normatívra*¹¹ (ha a tudomány[/]politika alrendszerét képviseli a forrás). (Emlékeztetőül: ezen utóbbi értelmezések átkerülve a politika alrendszerébe könnyen radikalizálódhatnak: minden x-nek egy [X] államban a helye; illetve – jobb esetben – spiritualizálódhatnak: lélekben n millió x képviselőjének érzem magam.)

Az áldozat-diskurzus elvétése. (Távlatolgatás.)

Ami a kisebbségi diskurzus említett mátrixánál az esetek többségében megegyezik, az az áldozat retorikájának általános elterjedtsége (ez magyar nézőpontból akár Trianon-effektusnak is mondható). Az OMM felbomlását követően kisebbségi (köztes) helyzetbe került „nemzettöredékek” „sorsélménye” látszik itt szétáradni általános kisebbségélménnyé, hisz a térség „nemzetszociológiai” közül páran – a szociológia kategóriatanának széles körben elfogadottnak látszó felosztása szerint – az ún. 'etnikai kisebbségek' közé lennének sorolandók, mivel a történelem nemzetinek mondott vonulatában eddig még soha nem tartoztak saját anyanemzetük szuverén politikai kötelékébe. (Ám a[z aktuál] politika diskurzusának PC-elvárásai¹² ezen különbséget [is] jórészt [és -esetben] elfedni igyekeznek.) Az OMM politikai/ideológiai szimulakrumpandanjaként is értelmezhető Jugoszlávia máig

¹¹ (*normatívra*) Ez utóbbi akár a paradigmaszimulakrum állapot feltámadásával is „fenyegethet”, ha a szellemi jogtulajdonos a tudomány és a politika alrendszereit átjárhatónak-, mi több: átjárandónak véli, s ezen elképzelését (tudomány)politikai programként uralomra is képes juttatni. Ha ez utóbbihoz nincs elég befolyása, akkor az általa képviselt nézet „a mi alrendszerünkön belül marad”: azaz csupán kiötlője irodalmi munkásságának válik részévé.

¹² (a politika diskurzusának PC-elvárásai) Sajátos ezredvégi jelenség, hogy az ún. „civilizált világ” politikai diskurzustere bizonyos politikaelméleti kategóriákat/felvetéseket saját nyilvános beszédaktusai között nem képes megtűrni. A 'politikai korrektség' (PC), ezen ~~butik-multikultusza~~ legalább oly mértékben gátolni látszik a térség „etnikai problémáinak megoldását”, mint amilyen mértékben a PC eszközei által meg képes azokat védeni az ún. 'verbális agressziótól'. Egyébként nem ez az egyedüli terület, amelyen a rövidtávú politikai érdekek „felülírják” a tudomány alrendszerének „fáradtságos munkával” kieszközölt konszenzusait.

zajló önfelszámolási folyamatainak következtében a térség hetven éven át stabilnak mutakozó kisebbségi formációi alaposan 'szétépültek' az elmúlt tíz év során. Olyan időszakos kisebbségek is megjelentek – mi több: álltak elő az irodalomrendszer számára értékelendő, bár kétség kívül kuriózum számba menő produktummal – melyek eleddig nem sorolódtak az adott ország 'történelmi kisebbségei' közé, ugyanakkor a tudomány alrendszerében ténykedők nem kötelesek kivárni azon száz év elteltét, melyet a politika alrendszere elfogadásukhoz megkövetel.

A vegyes lakosságú területeken az áldozat retorikájának valenciái nem képesek minden népcsoport számára egyidejűleg elfogadható (kultur)politikai távlatot körvonalazni. A térség, mely egyébként is túlnyomórészt kultúrakövető (rossz esetben másoló) hagyományokkal „büszkélkedhet”, és máig sem az irodalom, sem a (társadalom)tudomány alrendszerében nem volt képes tőle nyugatabbra fekvő területeken is virulens paradigmajelöltet állítani, ismét engedett évszázados beidegződéseinek, és az ún. EU-paradigmában véli megtalálni a saját(os) helyzetére is megoldást kínáló társadalmi keretet. Azt gondolom, hogy az itt automatikusan felvetődő EU-szkepticizmus vádjá okán/ellenére is illenők – a politika diskurzusterétől magunkat, amennyire csak lehet, távol tartva – teoretikusan is végiggondolnunk, hogy mit kínál ama bizonyos EU-paradigma a kisebbségi kultúrák/irodalmak számára, s az általános érdeklődés homlokterébe furakodó előnyök mérlegelése mellett, a várható hátrányok metszetformáló hatásait is az alakuló horizont reflexiók mezején belül illene tartanunk.

Közép-Európa keleti fele bő tíz éve próbálja – a saját bőrét bocsátva vásárra – újra megtanulni a gazdasági verseny elméleti és gyakorlati tetteit. E tanulási folyamatba, akarva-akaratlanul, a gazdaság alrendszerén kívüli cselekvők is 'belevonódnak'. (A jog mellett ezen alrendszer működési szabályainak gyakorlatától nem tekinthet el egy társadalmi szereplő sem.) A gazdaságelmélet fogalomtára a fenti folyamat következtében az ún. puha társadalomtudományokba is lassan beszivárog – gondoljunk pl. a játékelméletekre. (Közben persze erősen 'el-különböződik' az átvett fogalmak eredeti használata.) Ilyen, a kisebbségi kultúrák önmeghatározási folyamatainak értelmezéséhez produktívan hozzájárulni képes fogalomnak gondolom én a 'befektetői várakozást', azzal a megszorítással, hogy itt a manapság szintén nem ismeretlen „kényszervállalkozó/-befektető” kategóriájával mutat egyezést a kisebbségi státus. Mielőtt megosztanám Önökkel az EU-paradigma kapcsán bennem konstruálódó kisebbségi szerepváltás lehetőségét, javaslom, hogy futtassunk végig egy, vele

funkciójában megfeleltethetőnek tűnő, időközben az irodalomparadigmák közül negatív értelemben 'kiszektálódni' látszó, ezért immár 'irodalomtörténeti ténynek' tekinthető paradigmát: az ún. 'irodalmi jugoszlavizmust' (IJ).

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy nem alig hegedt sebeket kívánok itt a kaján kívülálló semmire sem kötelező beszédpozíciójából felemlgetni, hanem egy számomra egzisztenciálisan releváns probléma önértelmezés általi újragondolására szeretnék most – az Önök problémaérzékeny közreműködésére appellálva – kísérletet tenni. Először is azon feltételezést osztanám meg Önökkel, mi szerint az IJ de(kon)strukciója központi szerepet játszik az általam vizsgált térség irodalomrendszereinek túlnyomó többségében. (Ez csak a magyar irodalom „anyarendszerében” nincs így.) Továbbá: az említett folyamat a vizsgált alrendszerekben párhuzamosan, egymásra reflektálva, de – a politikai határmegvonások következtében immár elkülönült társadalmi kontextusokkal rendelkezve – egymást lényegileg nem befolyásolva zajlik/zajlott. Harmadszor: a közties helyzetben lévő kisebbségi irodalomrendszerek diskurzusterei – 'befektetői várakozásaik' függvényeként – a környező többségi és/vagy anya-irodalomrendszereik diskurzusainak ideologikus vetületet sem nélkülöző paradigmajelöltjeihez igazodva építik fel ('autopoiezisz') a saját önazonosságuk megőrzéséhez/megteremtéséhez szükségesnek vélt társadalmi elvárásaikat. E folyamat következtében alakulnak ki a kisebbségek létének lehetőségeit firtató helyi diskurzusok, azaz a jelen dolgot tárgyát képező szereplehetőségek keretfeltételei ('környezetei'). Ám mielőtt belevághatnék ezen dilemma taglalásába, sort kell kerítenem a magam IJ-értelmezésének explikálására:

Az IJ-t én jóval összetettebb jelenségnek vélem, semhogy lényegét ezen szöveg keretein belül, néhány sorban sommázni tudjam. Az irodalom, de a kultúra alrendszerén messze túl mutató, ám mindenképpen kecsegtetően korszerűtlen komparatiztikai program lenne megvizsgálni, hogy ki, honnan és mit gondol(t) jugoszlavizmusnak. Kulturális, azon belül is IJ-nek tekintsük most azokat a(z ön- és külső) meghatározásokat, melyekben nominális szinten előfordul a „jugoszláv” szintagma, és/vagy annak képzett alakjai. Tartalmilag már sokkal nehezebben lehetne az így megképződött korpuszon belül határokat húzni/vonni. A megnevezés révén közös kalapba/fiókba került – hogy csak az általános ismertségre számot tarthatókat említsem – Andrić multikulturalizmusa, Debeljak posztkolonializmusra appelláló szuverenitás felfogása, Kiš monarchikus (freudi) ihletettséggű 'unheimlichkei'-ja és Tolnai tengermetaforája. A

továbbiakban csak a névadó államalakulatnak (mint a politikai/ideológiai programszimulakrum megtestesítőjének) a(z ön)felszámolódását megélt irodalmárok IJ-ire fogok koncentrálni.

Kronológikus rendbe szedve a megmaradt IJ-eket, előbb Tolnai Ottó elhíresült „ön-létértelmező vesszőparipájával” kell foglalkoznom, a tételmondat invariánsa kb. így hangzik: „a jugoszláviai magyar irodalomnak van tengere”¹³. Ezt a mondatot én már bő öt év óta próbálom értelmezni. Főként az érdekel, hogy ez a látszatra „veszélytelen” mondatocska, hogyan válhatott – pro és kontra – a jugoszláviai magyar irodalom (JU.MI) értelmezése körüli (‘transzlokális’) vita fókuszpontjává? A „válasz” a kontextusból hámozható ki. Tolnai szerint ugyanis a JU.MI-nak a *.MI-vel (értsd: a nem jugoszláviai [JU.*] lokációjú magyar irodalmakkal) ellentétben van/volt tengere. Azaz: a JU.MI-nak, Tolnai ‘befektetői várakozása’ szerint van, de legalábbis volt távlat, az IJ ideológiai szempontból képes volt integrálni a JU.MI-t. A JU.MI örökébe lépni „kívánó” vajdasági magyar irodalom – mentségére: önhibáján kívül – rögtön ki is rekesztődik az itt konstituálódó szövegnek a jelent értékelni próbáló, valamint a jövőt firtatni kívánó horizontjaiból, hisz a vizsgált térségek közül immár egyedülállóan a szembenállás diskurzusa jellemzi az EU-paradigmát illetően... (Help: Areális¹⁴ irodalmi kalauz. [Sor/s/betét.]

A félreértések elkerülése végett taxatív is fel fogom sorolni az általam vizsgált metszet-helyzetben lévő irodalmakat: horvátországi magyar irodalom [HO.MI], magyarországi bosnyák irodalom [MA.BI]¹⁵, magyarországi horvát irodalom [MA.HI], magyarországi szerb irodalom [MA.CI]¹⁶,

¹³ („A jugoszláviai magyar irodalomnak van tengere”) L. (többek között) „Van egy szerb közmondás: fáj a fűtyülöm, hogy Magyarországnak nincs tengere. Nomármost az én fölfogásom szerint a vajdasági költő olyan költő, akinek van tengere. Nekem van tengerem.” Szajbély Mihály (szerk.): Rózsaszín flastrom. (Beszélgetések vajdasági írókkal.) Szeged, 1995, 71.

¹⁴ (areális) Értsd: kistérségi.

¹⁵ ([MA.BI]) Időszakos irodalomként, ’92 és ’97 között, egy könyv erejéig – Balázs Attila (szerk.): Menekülő mesék/Priče-izbjeglice/Fugitive Tales. MASZK, Szeged, 1996, 120. – kuriózumként.

¹⁶ ([MA.CI]) A rövidítés kiterjesztésének első betűje rámutat az általam használhatónak gondolt, s elterjesztésre felkínált technika „vaslogikájának” hiányosságaira. A műveleti konstruktivizmus szellemében én a fenti felosztást, rövidítéssel (melynek keletkezése Bori Imre diskurzust nyitó könyvének címrövidítéséből: JUMI RT barkácsoltatott) nominálisnak gondolom, s a szerb valamint a szlovén irodalom kiterjesztésbe való sűrítéséhez egyelőre nem tudtam mást kitalálni, minthogy az előbbit saját favorizált írásmódjának megfelelően cirill sz-szel (c) jelölöm. (Esetleg a magyarországi

magyarországi szlovén irodalom [MA.SI], szlovéniai magyar irodalom [SO.MI], vajdasági [jugoszláviai] magyar irodalom [VA.MI]. A felsorolásban több okból sem szerepel a magyarországi bolgár irodalom: itt csak annyit jegyeznek meg, hogy a bolgár nemzet, bár dél- de nem jugoszláv – így esetében hiányzik a szöveg közös nevezőjét képező diskurzust formáló motivációs erő.¹⁷ A jelen szövegben a magyarországi szerb irodalommal [MA.CI] sem foglalkozom, mivel az történetileg – az anyairodalomtól való, évszázadokon át tartó különfejlődés révén – inkább az erdélyi [romániai] magyar irodalommal mutat rokonságot.)

...Visszatérve a névadó államközösség 'posztulását' is megérő IJ-k önállításainak értelmezéséhez, most a debeljaki 'irodalmi posztjugoszlavizmus' (Ipj) értelmezésem szerinti kifejtése következik: Debeljak maga is interkulturális nézőpontból igyekszik a térség kisebbségi komplexustól sújtott többségi önértelmezési kísérleteire irodalmilag is releváns válaszokat találni. Ezen válaszokat én több okból is érdekesnek, önnön kontextusukon túlmutatónak gondolom, itt kettőre kívánok most kitérni. Választott beszédpozíciója erőteljesen posztszemiotikus jegyeket mutat, melyek szinte soha nem maradnak reflektálatlanok (lásd az ezen írás mottójaként megidézett szövegrészt). A kultúra nemzeti és nemzetközi jellegének egyidejűsége iránt támasztott igényből ered ez a belső én-megosztásba torkolló attitűd. Ezen posztszemiotikai játék radikális végigjátszásából következik Ipj-ének másik, az általam taglalt diskurzustérben is kamatoztathatónak látszó vetülete: a radikális interkulturalitás. Ennek előképét a „dél-amerikai irodalom puha multikulturalizmusára” adott, szerinte radikálisabb, s ezért általánosabb érvénnyel bíró, orientalista posztkolonializmusban véli felfedezni. A *Gátlástalan dicshimnusz a regényhez* c. írásában¹⁸ amellet érvel, hogy a Lyotard-féle globalizáció felületi multikulturalitása mögött megbúvó interkulturális (két szomszédos kultúra konkrét, konfliktusoktól sem mentes kapcsolatából eredő) érintkezések irodalmi kezelése (kezelhetővé tétele,

szlovén irodalmat jelölhetném VI-ként a kiterjesztésben, de ez a szlovén irodalomra általában nem lenne érvényes, a „vend” elnevezés pedig szerintem sem PC, s elsősorban a vizsgált 'nyelvközösségek' érzékenységét illik szem előtt tartani, másrészt a „vend irodalom” – az érintettek jóhiszeműségének eljátszásán túl – a saját többségi diskurzusomban értelmezhetetlen. – Ki tudja mit jelent/öl?)

¹⁷ (motivációs erő) L.: a Haemus c. magyar nyelvű, a témával foglalkozó periodikát.

¹⁸ (írásban) L.: Debeljak, Aleš: *Gátlástalan dicshimnusz a regényhez*. = Labirintus 1999. 11. évf., 37. 124-127.

mint poétikai program) jelenti ma az igazi kihívást a regényírásban.

Az I(p)J-k kapcsán általam képbehozottak összefoglalásául: a 'befektetői várakozások' kulturális (irodalmi) téren is nagyban hozzájárulnak a „piac” konstituálódásához, így a kisebbségi irodalmak diszkurzív tereinek 'önépüléséhez' is. Az áldozat retorikája, bár uralkodó megnyilatkozási forma, kellő távlat kirajzolódásával a kisebbségi horizontokon belül sem kimozdíthatatlan középponti pozíciójából, ugyanakkor a konkurens paradigmajelöltek sem mentesek az utópikus elemektől, s a mellettük való elköteleződés vitára bocsátása során, az esetleges nyereségek mellett, a várható veszteségekkel is számolni kell.

Számvetésforgó. (Tódítsak és/vagy lódítsak?)

A szememre vethetik, hogy az általam eddig elmondottak még csak köszönő viszonyban sem állnak a vizsgálni szándékozott kisebbségi irodalomrendszerek normál irodalmi gyakorlatával. Hogy a horvátországi magyar irodalom (HO.MI) alapproblémája a szó szerint vett egzisztenciális megmaradás, a bázisát képező népeség háborút követő önreprodukciója; hogy a magyarországi szlovén irodalom (MA.SI) ágenseinek (fogyasztóinak és létrehozóinak) nyelvi identitása forog veszélyben a többségi cselekvők által az elmúlt két évszázadban erősen forszírozott nyelvi asszimiláció következtében; hogy mindkettő alig képes magából primér szépirodalmi alkotásokat kiizzadni, alrendszer-szerű működésről pedig csak igen nagy jóindulattal beszélhetünk velük kapcsolatban. A magyarországi horvátság (MA.H*) és a szlovéniai magyarság (SO.M*) sincs sokkal jobb a helyzetben, ha a debeljaki kettős értékszemléletet kívánnánk számon kérni irodalmi alrendszereiken. Az előbbi a belső nyelvi tagozódás, a három nagy horvát dialektus (ča, kaj, što) párhuzamos jelenléte és fejlődése polarizálja, miközben csak nemrég szabadult meg az anyairodalma mozgásterét is évtizedeken át behatároló IJ terhes örökségétől (ami, a JU.MI-val ellentétben, számára nem távlatot, de a negyvenes-ötvenes évek fordulóján inkább „korlátozó erőt” jelentett); a szlovéniai magyarság saját kistérségi (areális) többsége, a szlovén Muravidék regionális peremhelyzetében is osztozik... Ami biztató, hogy eseteikben – bár korántsem zökkenők nélkül, hogy csak a szívemnek oly kedves magyarországi horvát folyóirat, a Riječ tevékenységének berekesztődését¹⁹ említsem – működ(get)ni látszik az irodalom-

¹⁹ (a Riječ berekesztődése) L.: Lukač Stjepan : Riječ na raskrižju. = Riječ 1999/4. 100.

rendszer. Tény, hogy cselekvők többsége a nyelvi/nemzeti önazonosság megtartójaként (mintegy belső gyarmatsorban tartva) szeretné/tudja csak működtetni a rendszert (a kisebbségi helyzet egyébként is kevésbé 'kikülönült' szociális viszonyokkal jár), a kisebbségi képviselő és a képviselői irodalom együttes erővel (differenciálatlanságukat szemléltetendő: kéz a kézben, szíámi) fogja vissza az irodalom autonómiájának megteremtésére irányuló kísérleteket, s a századfordulós modernség jegyei is olykor már lázadás számba mennek a fogyasztók és a(z) irodalompolitikai) megrendelők értékvilágában.

Elismerem, hogy a mégannyira hangoztatott egzisztenciális elkötelezettségem ellenére is inkább látszik ez a szöveg azon akadémiizmus vádjával illethetőnek, mely magának nehezen megkérdőjelezhető beszédpozíciót tulajdonítva normatív kényszerekkel igyekszik megrendszabályozni a köztes (inter-) lét számára renitensnek tetsző jelenségeit, eredeti intencióim szerint mégis inkább olyan paradigma aspiránsa is fejleszthető tételhalmazt kívánt bevonni az általánosan vett kisebbségi irodalmak diskurzusterének éppen csak felsejlő horizontjába (EU-paradigma), amelyek az egykori JU.MI analógiájára, de kognitív rendszerként viselkedvén, annak hibáiból (beteljesületlen, illetve szimulakrum jellegűnek bizonyuló várakozásaiból) tanulva, az irodalomrendszernek a kisebbségi társadalom köztes léte révén bizonyos tekintetben korlátozottan allopoietikus²⁰ rendszeréből, másrészt a több (az anya- és többségi társadalom révén legalább két)oldali kapcsolódási lehetőségei által nagyobb kulturális játéktér szabályválasztékából merítve tudja, a maga identitásának autentikus megalkotásáról nem lemondva, tovább vinni a 'kikülönülés' éppen csak megindultnak mondható (HO.MI, MA.SI), vagy legfeljebb korai szakaszban járó (MA.HI, SO.MI) folyamatait.

Zárásként engedjék meg, hogy megosszak Önökkel egy, nem egészen

²⁰ (korlátozott allopoiézisz) A kisebbségi társadalom – empirikus adataim szerint – még a leginkább emancipálnak ítélt viszonyok között sem rendelkezik a társadalmiság minden ismérvével, bizonyos hatásköröket kénytelen „átengedni” a többségi társadalomnak, vagy azért, mert nem tudja kiharcolni a felettük való rendelkezés jogát, vagy azért, mert nem képes, a szűkös kevésbé heterogén humán erőforrása révén azok ellátására alkalmas cselekvőket hadrendbe állítani. Ha egy makroközösség, bizonyos várakozásból lemond bizonyos, őt megillető társadalmi szerepek gyakorlásáról, amelyeket egyébként képes lenne ellátni, akkor azt általában nem kisebbségként teszi.

saját kútfőből merített, de továbbdolgozott víziót²¹: Ha félreteszem az egyébként nem kis mértékben Debeljak nézetein osztozó EU-szkepticizmusomat, s az integrációt mint rövid távon részleges, középtávon teljes történelmi realitást kezelem, akkor felsejlik, hogy a multikulturális Európai Unió (irodalmi) érintkezési formáinak meghatározó többsége hosszabb távon is az interkulturalitás terepén fog lezajlani, hisz a paradigma megszabadulni látszik a két nagy előd, az USA és (Szovjet)Oroszország szuperkulturális identitást építő, ún. 'olvasztótégely' jellegétől. Az EU-paradigma azt ígéri, hogy mindenki megtarthatja, mi több: egyenlő eséllyel építheti tovább (választott/örökölt) identitását. A világfalu globalizációs érintkezéseinek „szupernyelve”, a transzamerikai-angol-invariáns pragmatikai okokból kerül csak előtérbe az EU-n belüli hivatalos érintkezések során²². (Itt ugyan bevillan némi kétely az esélyegyenlőség, illetve az önérvényesülés folyamatainak kognitív együtt járását illető empirikus tapasztalatok kapcsán.)

Államaink révén mi is hősiesen menetelünk a szuverenitásunk önkéntes alapon történő részleges feladásával járó integráció felé. A gazdasági beruházások mellett a kulturálisak is ennek jegyében konstruálják 'befektetői várakozásainkat'. Adjanak nekem is esélyt! Ha rám bíznák kulturális, irodalmi potenciáljukat, akkor én azt jó hozammal kecsegtető, irodalmi részvényekbe tudnám most fektetni²³. A legnagyobb haszonnal azon ágazatok kecsegtetnek, amelyekben kis bekerülési költség mellett is nagy haszon realizálható. Az irodalom meg éppen ilyen. No de – mondják Önök – ki kíváncsi a kisebbségek irodalmaira? Ha szabad egy népiesített luhmanita bölcsességgel előrukkolnom: Jó kognitív rendszer a más kárán tanul. A térség nemzetállamainak közös érdeke, hogy a majdani, EU-s kisebbségi pozíciójukkal járó kihívásokat, előre és meglehetősen nagy pontossággal legyenek képesek modellálni. Ezzel beköszönt a kisebbségi irodalomrend-

²¹ (nem egészen saját vízió) Az Erdélyből szintén az anyairodalomba emigrált Csiki Lászlótól loptam az alapot.

²² (a hivatalos érintkezések során) „Govori državnom jezikom! (Beszélj az államnyelven!)” Ez volt anyakisebbségem irodalmi diskurzust kezdeményező szerzőjének, Szenteleky Kornélnak az elsődleges „jugoszláv-élménye”.

²³ (jó hozammal befektetni) Az apró betűs részben írva vagyon, hogy a nem gazdasági mutatókon alapuló részvények indexszámításait senki sem tudja garantálni. Egyes, konzervatív szakértők szerint, ezek nem mások, mint kipukkadással fenyegető léggömbök. (Önök – pontosabban az Önök várakozásai – döntik el, mekkorára fognak felfúvódni.)

szerek felértékelődésének korszaka. Hogy nevesítve mely szerzőkre lesz érdemes tenni, azt sajnos én sem tudom megmondani.

B 17 1971